

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

IV BIND. 1872—3.

UDGIVET
AF
DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT HOS OLUF OLUFSEN.

Antiquariske Oplysninger

om

Elling og Tolne Sogne, Horns Herred, Hjørring Amt.

Af A. Peter Gaardboe.

A. Elling Sogn.

Navnet Elling maa vist udledes af Elletræ — oldn. elrir — og Eng — angs. ing.

I danske Stednavne betegner Endelsen ing i Reglen langstrakte, mere eller mindre udhævede Fordybninger i Jordmonnet, hvor der enten endnu findes eller tidligere har været Eng, og det kan neppe betvivles, at der jo i den langstrakte Fordybning, som findes ved Elling By, i Fortiden har været Elleskov, eller idetmindste Ellekrat og Eng.

Af Oldtidsmindesmærker kunne nævnes:

1. En bortført Steendysse, hvori forefandtes et temmelig stort, af flade Stene dannet Gravkammer paa Matr. Nr. 20 i Jerup, nemlig paa en til denne Eiendom hørende Tørvemose Vest for Jerup. Til Oplysning om dette, med Hensyn til Localiteterne, høist interessante Gravsted fra Hedenold anføres Resultaterne af en af mig den 24de September 1867 foretaget local Undersøgelse.

Pladsen, hvor Steendyssen har staaet, er omtrent $\frac{1}{4}$ Miil Vest for Jerup, paa den Deel af „Jerup Mose“. som

benævnes Slettemose — „Slæhtmuhs“ —, og som er en, i Sammenligning med de den omgivende Rimmer og Dopper, temmelig slet og jevn Plaine. — Paa en meget lav Rimme har Gravstedet staaet, og er Jorden der endnu lidt høiere. Paa given Anledning fortalte en Huusmand, som boer tæt derved, at han paa en Ager, som ligger tæt op til Pladsen, havde funden saavel endeel meget gamle, tykke, sorte Potteskaar, som ogsaa endeel Pilespidser af Flint, men desværre ikke gjemt noget deraf. Manden meente, at der nok endnu findes flere større Stene under Forhøiningen, hvor Gravkamret har staaet. —

2. Omtrent 300 Al. Øst for Pladsen, hvor den ovennævnte store Steendysse har staaet, fandt jeg paa Eiendommen Matr. Nr. 22 en mindre Gravhøi ogsaa fra Broncealderen, i hvilken man for lang Tid siden — Ingen vidste naar — ved Gravning fra oven var trængt ned til Steensætningen, af hvilken der endnu i Midten af Høien henlaae et Par temmelig store Stene. En anden yngre Huusmand, som eiede denne Høi, fortalte mig, at han forrige Sommer havde bortført en tredie større Steen fra denne Gravhøi, i hvis Nærhed han et Par Aar iforveien havde funden en Smalmeisel af Flint fra Steenalderen, som han for Betaling overlod mig. Ved i 1866 at udvide sit Møddingehul havde den samme Mand, omtrent $\frac{1}{2}$ Al. under Jordens Overflade, funden en lille sort Pote — Urne — indeholdende endeel meget sort Muld, — formodentlig Levninger af brændte Menneskebeen. Rundt omkring Potten, umiddelbart op mod denne, var der „pikket“ med henved en Snees smaa Stene paa 2 til 3 Ø. — Af Potten, som havde været meget skjør, havde han ikke mindste Levning, og han erindrede ikke, om den havde været tildækket med Steen. Huset, ved hvilket det nævnte Møddingehul findes, staaer paa en lav Rimme.

Da de ovennævnte Huusmænd vare for unge til at kunne vide nogen Besked om de omhandlede Gravhøie, begav jeg mig til Tolshauge og Jerup, hvor jeg hos to gamle Mænd fik følgende nærmere Oplysning om det nedbrudte og bortførte store Gravsted paa Slettemose. Om det mindre vidste man ingen Besked. I Jerup er det ødelagte Gravsted paa Slettemose bekjendt under Navnet „Steenstuen“. En gammel Kone, som i sin Barndom havde vogtet Faar paa Slettemose og tydelig kunde huske at have seet Grav-

stedet, medens det endnu var uforstyrret, meddeelte, at Hyrderne, som vare meget bange for at komme nær til det, bestandig kaldte det med det i ethnografisk Henseende mærkværdige Navn „Dværgefolkernes Stue“.

En gammel Mand i Jerup, Ole Sørensen, oplyste, at Dækket eller „Lofte i Stuen“ for omtrent 60 Aar siden var bleven borttaget af en Mand i Jerup ved Navn Niels Christensen, og at senere mange Snese Læs af de Stene, hvoraf Gravstedet var dannet, vare blevne kjørte til Jerup. En over 80 Aar gammel Mand i Tolshauge, lidt Vest for Jerup, fortalte, at han for henved 50 Aar siden af „Steenstuen“ paa Slettemose havde opbrudt og hjemkjørt „den pæneste Brolægning“ — formodentlig Gulvet af Gravstedet — og han erindrede tydeligt, at Brolægningen var bedækket med et lille Lag meget sort Muld, som vist kan antages for at have været Levninger af brændte Menneskebeen. Brolægningens Størrelse kunde den gamle Mand ikke opgive, og har jeg saaledes ikke kunnet faa nogen Oplysning om Gravkammerets Størrelse, ligesom det heller ikke vides, om der blev funden Oldsager i samme; men det kan neppe betvivles, at de omhandlede sorte Potteskaar og Pilespidser ere komne fra dette Gravsted, som rimeligviis har været fra Overgangstiden fra Steenalderen til Broncealderen. Over det egentlige Gravkammer, „Dværgefolkernes Stue“, som var dannet af flade, kløvede Stene, var der ophobet en temmelig stor Dynge af almindelige større og mindre Stene.

I Jerup erfarede jeg, at der paa Slettemose boer en Mand ved Navn Peder Klit, som ved at opdyrke en stor Deel af denne temmelig flade Mose i Nærheden af de foran nævnte Gravsteder har funden mange sorte Potter — Urner —, af hvilke flere skulle have været temmelig stærke. Disse Potter ere blevne fundne omtrent 1 Al. under Jordens Overflade i de enkelte mindre Rimmer paa Slettemose.

Paa min sidste antiqvariske Reise i Elling Sogn, den 27de Juni 1869, besøgte jeg den geniale Niels Madsen paa Bratten, som, uagtet han fra sit fjerde Aar har været aldeles blind, kan forarbeide smukke Sager af Rav og skjære meget regelmæssige og naturlignende Figurer af Mennesker og Dyr, ligesom han i sine yngre Dage — han er nu 50 Aar — ikke uden Held har befattet sig lidt med Digtekunsten. Denne Mand, som levende interesserer sig for Genea-

logi og Oldtidsvidenskab, meddelte mig følgende historiske Oplysninger og Sagn fra Elling Sogn.

1. Efter Sagn skal der i gamle Dage have boet en meget anseet Jættefamilie paa Slettemose Vest for Jerup. En Yngling af virkelige Mennesker¹⁾ skulde have forelsket sig i en Datter af denne rige Jættefamilie. Pigen var meget grim og havde navnlig en meget lang Næse. Karlens Forældre var naturligviis imod Forbindelsen med de foragtede Jætter; men alligevel kom Partiet istand, og det unge Ægtepar flyttede til det nuværende Jerup, hvis første Bebyggelse de grundlagde. De havde 9 Sønner, som alle byggede og boede i Jerup, og fra dem skulle efter Sagnet de nuværende Jerupboere, der endnu for Størstedelen have lange Næser, nedstamme.

Den store Mængde af saavel smaa som meget store Træstammer, af hvilke mange ere meget friske, som findes i Tørvejorden paa Slettemose, vidner klart nok om, at der i Oldtiden, ja utvivlsomt langt op i Middelalderen, har været Skov, hvis Vildt tilligemed Fiskeri i det nærliggende Kattegat samt det i min Beskrivelse af Gaardboe Sø omhandlede store Vand, som i hine Tider skillede imellem Høivendsyssel og Lavlandet mod Nord, maa have kunnet yde tilstrækkelig Næring for et blot jagende og fiskende Folk, som de uncultirerede Jætter naturligviis have været.

2. Da Tordenskjold som Schoutbynacht paa Orlogsskibet „Lolland“ — 3: Ebbeneser — i 1718 3: 19 havde havt en Træfning med Svenskerne i Kattegattet, gik han iland ved Strandby, omtrent 1 Miil Nord for Frederikshavn, hvor han fik en Maud ved Navn Thomas Matthiassen i Skramgaarden til at kjøre sig til Ellinggaard, hvor han vilde besøge Jørgen Bilde, som da boede der. I det Thomas Matthiassen vilde kjøre ud af sin Gaard med Tordenskjold, væltede han Vognen over en Steen, hvorover Mandens Kone, som fra Stuen havde seet dette, blev meget forskrækket, da hun meente, at Tordenskjold nu maaskee vilde skyde hendes Mand, hvorfor hun skyndsomst ilte ud i Gaarden og paa

¹⁾ Af Menigmand ansees Jætteerne for at have været en Art Trolde eller underjordiske Dværgfolk.

sine Knæ bad den store Helt om Forladelse for Mandens Uforsigtighed; men Tordenskjold syntes ikke at bryde sig stort om dette Uheld og hjalp med kraftige Hænder til at reise Vognen „paa ret Kjøl“, som Søhelten udtrykte sig, med den Bemærkning, at han, som sad ved Roret, selv var Skyld i Ulykken.

3. Omtrent 1000 Al. Sydvest for Roholm, et bekendt Steenrev ved Strandkanten c. 2000 Al. Nord for Strandby, findes i Eiendommen Matr. Nr. 9 et lille Vand eller stor Dam, som skal være Levning af en Vig eller Flod, der i ældre Tid har naaet dertil fra Roholm, hvilken Antagelse Localiteterne ogsaa ganske rigtig synes at tilstede.

Dette Vand benævnes endnu Vifloden, i hvilken der i gamle Dage skal have staaet et Søslag, og beretter Sagnet videre, at der skal have været en Havn ved den øverste Ende af denne Flod, hvor der ogsaa findes en Høj, som endnu kaldes Havnhøj.

I den øverste Ende af Vifloden er for 5—6 Aar siden bleven opgravet Stævnen af et større Skib og større Vragplanker, og saamtidig fandtes sammesteds et Brudstykke af en Guldring.

4. For omtrent 150 Aar siden har Gaardboe Sø havt Afløb i den saakaldte Kragkov Aa, som udmundede i Kattegattet ved Roholm. En gammel Kone i Snekkegaarden i Bråtten, som døde i Slutningen af forrige Aarhundrede, havde fortalt, at hun tydelig kunde erindre, at Fiskerne fra Hirtsholmene i hendes Barndomstid kunde seile med deres Fiskerbaade fra Roholm gennem Kragkov Aa til Fredborg ved Jerup efter Tørv, og havde denne Kone, som er født i Fredborg, ogsaa fortalt, at efter gamle Sagn, havde man i ældre Tider kunnet seile gennem bemeldte Aa heelt op til Jennet i Raabjerg Sogn. Af denne nu sammengroede Kragkov Aa kan sees tydelige Spor fra Roholm mod Nord, østen om Kragkov, til Jerup og videre derfra i samme Retning til Jennet. I min Beskrivelse af Gaardboe Sø¹⁾ er, formødelst manglende Oplysninger, feilagtig bleven anført, at Afløb

¹⁾ Samlinger til Jydsk Hist. og Topogr. I B. 421.

bet fra Søen skulde have udmundet ved Jerup istedetfor ved Roholm.

5. Da Qvægpesten omtrent 1740 rasede i Vendsyssel, uddøde ogsaa, ligesom i saa mange andre Egne, næsten alle Køer i Elling Sogn. En Enkekone i Nørgaard i Strandby havde en voxen Søn, som var Kjæreste med en fattig Pige; men hans Moder havde svoret, at Sønnen ikke maatte gifte sig, medmindre hun kunde faae en Ko i Medgift.

Da den fattige Pige en Dag gik paa Roholm, saae hun noget bevæge sig paa Stenene i Strandkanten, og ved nærmere Eftersyn viste det sig til Pigens Forundring at være en sort, kullet Ko, som nærmede sig hende og gjorde Tegn til, at den vilde malkes, hvilket Pigen ogsaa gjorde; derpaa bragte hun Koen med sig hjem og ilte hen til sin Kjæreste for at sige ham, at hun nu eiede en Ko, hvilket Budskab glædede ham meget, da han saa maatte gifte sig med hende, hvilket ogsaa skete kort Tid efter, og de levede længe og lykkeligt sammen. Da Koen, Pigen bragte i Medgift, var bleven gammel og havde født endeel Kalve, besluttede Manden at slagte den; men da han vilde iværksætte dette, viste sig strax en Havfrue i Nærheden, som raabte: „Kus Ko, Kus Ko, Kus Ko kold, kom med din Kahl aal!“ Hurtig løb nu den gamle Ko ad Havet til tilligemed dens sidst fødte 12 Kalve, af hvilke naturligviis de fleste allerede vare blevne Køer.

6. I den østre Ende af den Gyde, som adskiller Banerslund og Skjeltved Marker, laae indtil for faa Aar siden en stor, flad Steen, som hvilte i en Høide af omtrent 1½ Al. paa 6 store Stene. I den egentlige Offersteen var der nogle røde Pletter, som efter Sagnet skulde hidrøre fra Blodet af en Nisse, som engang skulde være bleven slaet ihjel ved Stenen af en anden Nisse, og skulde den ene af disse Nisser være fra Skjeltved, den anden fra Nørgaard i Strandby.

7. Elling Kirke, som tilhører Rundbuestilen¹⁾, skal efter Sagnet (jfr. Thiele S. 190, 210, 211) være bygget af Eierne af Leerbek og Kragsskov, hvilken sidste dengang — og langt

¹⁾ Rundbuestilen herskede fra 1030 til 1300.

senere hen i Tiden — ogsaa var en Herregaard, og skulde det først have været bestemt, at Kirken skulde opføres lidt sønden for Kragsskov; men da alt, hvad man der byggede om Dagen, faldt ned igjen om Natten, maatte denne Byggeplads opgives, og bleve Herremændene enige om, at der en Aften ved et Træskjel, Sognekjeldet imellem Elling, Tolne og Mosbjerg, i Nærheden af Vesterholmen skulde sammenbindes et Par Vædere, som saaledes skulde slippes ud i Marken, og paa den Plads, hvor de fandtes staaende næste Morgen, skulde Kirken bygges, hvilket ogsaa skete. Da Kirken her ved kom til at staae i den søndre Ende af Sognet, blev Eierne af Kragsskov saa forbitret, at han skal have truet med at „mage“ det saaledes, at Elling Aa i Tidernes Løb skulde skære sig ind under Kirken og denne engang styrte sammen under Gudstjenesten.

8. Paa en Strandbakke ved Roholm boede for mange Aar siden en gammel Kone, som ernærede sig af at brænde Salt af Tang, en Industri, der tidligere ofte og navnlig i Krigstider er bleven drevet af Fiskerne. En kold Vinteraften hændte det sig, at en Havfrue havde listet sig ind i Huset, hvor den, medens Konen var udenfor, havde sat sig ved Ilden for at varme sig. Da nu Konen kom ind og saa den besynderlige Skikkelse, blev hun bange for, at Havfruens Besøg var et Varsel for et forestaaende Uheld, hvorfor hun, for at forebygge Ulykken, i Hast kastede et Stykke gloende Ild paa den stakkels Havfrue, som, idet den med jamrende Stemme raabte: „Pill vakker, Pill vakker! Skriben er skoldt og opbrændt!“ løb ud af Huset og ned mod Havet.

9. En Mand ved Navn Niels Andersen i Jerup skød 1730 en Ulv i Kragsskov Skov, som skal være den sidste, der blev seet i Elling Sogn. Ifølge historiske Efterretninger veed man, at der faa Aar iforveien blev seet Ulve i Nabosognet Raabjerg. — Af Kragsskov Skov sees endnu ikke ubetydelige Levninger lidt Vest for Kragsskovgaardene.

Ogsaa Elling Sogn har sin Tinghøi, som ligger paa Hadelodden Matr. Nr. 8 a, omtrent 1000 Al. Vest for Vindbek, og Sagnet fortæller, at der i gamle Dage skal have boet en Herredsfoged i Østerholmen, hvilket alt tyder paa Oldtidens

og Middelalderens mere indskrænkede Retsomraader. Sagnet beretter ogsaa, at der skal være bleven holdt Ting paa Kragsskov, medens den var Herregaard. Ogsaa fortalte Niels Madsen paa Bratten, at der efter Sagn i gamle Dage skulde være bleven holdt en Rigsdag paa Kragsskov, som i ældre Tider har været omgivet med Grave.

Da Hov er Benævnelsen paa den hedenske Middelalders Gudehuse, og det oldnordiske Bær var Navnet paa den Bellig eller Gaard, som i de ældste Tider i en nybygget By blev beboet af dennes Høvding, kan man med al Rimelighed antage, at Stednavnet Haaber, en Gaard lidt S. O. for Kragsskov, er en Fordreielse af Hovbær.

Den Omstændighed, at Sagnet fortæller, at det oprindelig var bestemt, at Elling Kirke skulde have været bygget i Nærheden af Kragsskov, tyder umiskjendeligt paa, at der sammesteds, eller ialtfald i sammes Nærhed, har været et hedensk Gudehuus.

Af gamle Stednavne mærkes endvidere:

Skonvad, en Gaard paa Bratten. *Skon* o: *Skaan* betyder en Kant eller Rand, og dette Navn betegner i Almindelighed Beliggenheden ved en Aa eller Søbred, hvilket utvivlsomt ogsaa her har været Tilfældet, medens Kragsskov Aa eksisterede.

Den lave Strandbred paa Strækningen fra Napstjert mod Syd til Bratten benævnes endnu Fidde — oldnord. fitjar hvilket betyder en Slette med frisk Græsvæxt, hvortil Terrainet ogsaa svarer, da den saakaldte „Maai“ — oldnord. made — eller Engstrækning østen om Napstjert, Jerup og Bratten gaaer umiddelbart mod Havet, hvilket ogsaa under almindelig Høivande kan oversvømme samme.

Naar Fiskerne fra Aalbek og Knasborg i Raabjerg Sogn gaae ned paa den nysnævnte lave Strandbred for at grave Strandorm, *arenicola piscatorum*, til Agn paa deres Fiskekroge, hedder det endnu, at de gaae paa Fidden.

I en Sag, paadømt ved Viborg Landsting den 25de Septbr. 1585, oplyses, at Eieren af Leerbæk, Movritz Podesbusk, havde villet forbyde Raabjerg, Tversted og Uggerby Sognemænd¹⁾ at grave Orm paa Jerup Forstrand; men ved den

¹⁾ Heraf sees, at ogsaa Tversted og Uggerby Sognebeboere for omtrent 300 Aar siden have drevet betydeligt Fiskeri.

nævnte Landstings Dom blev der tilkjendt Raabjergerne Ret til uhindret og uden Vederlag fremtidig at maatte grave Orm paa bemeldte Strand. — I samme Sag blev fremlagt et Tingsvidne fra Horns Herredsting af 24de Octbr. 1584 angaaende Grændseskjellet imellem Jerup Mark og Gaardboe Birk i Raabjerg Sogn ved Sandemænds Tov¹⁾. — Den sidste Bemærkning antyder klart, at Stederne Napstjert, der nu ligge imellem Jerup og Raabjerg Sogn, ere af en senere Oprindelse og have ikke eksisteret i det 16de Aarhundrede.

Stednavnet Napstjert kan afledes af det oldnordiske nef, ang. neb o: Nøb, som oprindeligt er et billedligt Navn paa en Landtunge, der gaaer ud i Havet, og maa Napstjert saaledes have faaet Navn af Jerup Vig.

Stednavnet Bratten maa afledes af det oldnord. brattr, brat, steil, eller brattlende, Egn, som gaaer brat opad eller danner en større Skraaning, hvortil Terrainformerne ogsaa maa have svaret, medens Kragsskov Aa eksisterede, og endnu kan Skraaningens sees langs det udtørrede Aaleie i Brattens Eiendomme.

Som et yderligere Beviis for, at Slettemose, som foran er oplyst, i en meget tidlig Tid har været bebygget, turde følgende, senere erhvervede Oplysninger vist fortjene at anføres. Dybt nede i Tørvejorden paa bemeldte Mose har førnævnte Peder Klit fundet mange eensformigt tilhuggede Egemærkepine, som paa længere Strækninger i lige Linier fandtes nedstukne i Tørvejorden, som nu var voxet omtrent 1 Al over dem. Naar et Stykke Land i ældre Tid bebyggedes af agerdyrkende Folkestammer, anvendte man visse Mærker for at tilkjendegive, hvilke Strækninger der vare tagne i Besiddelse, og blev hertil ialmindelighed brugt Stokke, Pæle eller korte Stænger, af hvilke man afskrællede Barken. Paa de fundne Mærkepine i Slettemose havde Barken ogsaa været afskrællet.

Naturligviis har Agerbrug i hine Tider været af en meget underordnet Betydning, og de omtalte Mærkepine kunne vist snarest antages at have været afbenyttede ved Indtagelse af Mosens undergaaede betydelige Skove, hvilken Antagelse ogsaa synes at bekræftes, saa vel derved, at betydelige Masser af Træstammer findes i Omfanget af og imellem

¹⁾ Kolderup Rosenvinges gamle Domme IV. 67.

de fundne Mærkepinde, som ogsaa ved den Kjendsgjerning, at Slettemose øiensynlig er bleven forladt af Befolkningen, før denne har forstaaet at ernære sig af Agerbrug. Medens Kattegattet har naaet mod de saakaldte Kalmarrimmer, som mod Øst begrænder Slettemose, og denne endnu havde sine Skove, var det naturligt, at Oldtidens Jægere og Fiskere maatte boe der; men lige saa vist er det, at Befolkningen paa Slettemose, efterhaanden som Havet trak sig mere og mere tilbage¹⁾, maatte drage længere mod Øst paa den anden Side af Kalmarrimmerne, for at kunne drive deres daværende vigtigste Næringsvei, Fiskeri, og hvor Jerup, Krag-skov og Bratten saaledes i Tidernes Løb opstod, og have Forholdene udviklet sig saaledes, at Fiskeriet nu har en ringe Betydning med Hensyn til Befolkningens Næring.

B. Tolne Sogn.

I Tolne Sogn, Annex til Elling, som med det tilgrændsende Mosbjerg Sogn udgjør den nordligste Deel af Jydske Aas, tale Oldtidsmindesmærkerne og Terrainforholdene overhovedet for en stærk Bebyggelse i Steenalderen.

I. Oldtidsmindesmærker.

Paa Eiendommen Matr. Nr. 2, Skjorbekkede, forefandttes i 1869:

1. En Steensætning, omtrent 500 Al. Øst for Skjorbekgaardene, bestaaende af 6 ualmindelig store, opreiststaaende Stene, af hvilke een, den østre, er 3½ Al. over Jorden. Medregnet en mindre Steen bestaaer dette mærkelige Monument egentlig af 7 Stene, anbragte i oval Form, hvis største Udstrækning fra Øst mod Vest er omtrent 20 Al.

Da Monumentet oprindelig maa have bestaaet af flere Stene, er det sandsynligt, at en, omtrent i dets Midte staaende, Steen er en af de flere, i Tidernes Løb borttagne Steen, paa hvilke Offerbordet, en flad Steen, har hvilet. Det kan nemlig med Vished antages, at denne Steensætning, som er fredet af Staten ved en den 8de Mai 1833 tinglæst Declaration, har været et af Oldtidens Ting og Gudsdyrkelsessteder.

¹⁾ Hvilket skeer endnu den Dag idag.

2. Omtrent 500 Al. lige Øst for denne Steensætning findes Levninger af en meget stor Langdysse, hvis sidste Gravkammer med en ualmindelig stor Overligger er bleven ødelagt i Foraaret 1869. Det høie Bakkeparti, i hvilket denne Langdysse endnu imponerende Rudera forefindes, benævnes Mørkhulesbakker, og efter Sagnet skal en Røverbande „i gamle Dage“ have holdt til der. En forstyrret Steensætning i den sydlige Deel af Sagnet kaldes ogsaa endnu Røverstuen.

3. I en Afstand af omtr. 30 Al. S. O. for sidstnævnte Mindesmærke findes Levninger af en mindre Gravhøj fra Steenalderen, hvis Steensætning i 1869 var bleven udgravet, for, efterat være kløvet, at afbenyttes til de nu brugelige „Kampesteensvægge“ i Bygninger.

Paa Eiendommen Matr. Nr. 1, Skjørbekke:

1. Levninger af en meget stor Langdysse, over 50 Al. lang, med 3 Gravkamre, omtrent 500 Al. lige mod Nord for det omtalte Offersted paa Matr. Nr. 2.

Paa Matr. Nr. 18 a, Tolne By:

1. En stor, temmelig vel bevaret Langdysse med kun eet Gravkammer i Midten, 50 Al. lang fra N. O. mod S. V., og 12 Al. bred. Dette særdeles imponerende Oldtidsmonument ligger paa en temmelig høi, lyngbegrøet Banke i en Agermark, omtrent 540 Al. Nord for Tolne Kirke og omtrent 240 Al. N. O. for Tolne Bjerg. Fra Langdysse, som er en Prydelse for Egnen, haves en meget vid Udsigt over flere Sogne samt Dele af Nordsøen og Kattegattet. Stenene — i Omsætningen —, af hvilke den største, i N. V. er 3 Al. over Jorden, ere alle temmelig store og anbragte i Jorden med en sjelden Nøiagtighed. Hele den vestre Side, med Undtagelse af een Steen, der er falden ind i Dyssen, er uforstyrret. Med Undtagelse af 3 store Stene, der, endnu staaende i en lige Linie, have udgjort Gravkamrets nordre Væg, og en fjerde af den søndre Væg, ere de øvrige Stene bortførte ved en for omtr. 30 Aar siden foretagen Udgravning og Undersøgelse af Gravkamret, der mod S. O. havde ligesom en lille Forstue, der var fraskilt dette ved en opstaaende flad Steen. I Kamret, som var saa rummeligt, at

en Mand kunde staae opreist deri under Overliggeren, fandtes imellem Gruus og Kul en stor Deel forbrændte Been og en Hjerneskal samt 2 meget smukt forarbejdede hjerteformige Flint-Pilespidser af omtr. 1 Tom. Længde, en Landsepsids af Flint og nogle Ravperler af forskjellig Størrelse, hvilke Gjenstande, saavidt vides af daværende Landinspæcteur N. Juel bleve indsendte til det ordnordiske Museum. I Sammenligning med flere andre Gravkister havde det her omhandlede Gravkammer været opført med stor Accuratesse, og vare Væggenes indvendige Sider meget glatte. Den Nøjagtighed, hvormed denne Langdysse og dens Gravstue have været dannede, de deri fundne, saa smukt forarbejdede Gjenstande, og særdeles de brændte Been synes at berettigge til den Slutning, at dette stolte Gravsted, som maa have tilhørt en Høvdingfamilie, er fra Slutningen af Steenalderen.

Efter derom af mig gjort Indstilling til Directionen for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring, købte jeg efter Fuldmagt paa dennes Vegne den foran beskrevne Langdysse til Fredning af Staten, og er Declarationen desangaaende udstedt den 22de Mai 1869 og tinglæst den 26de s. M.

2. Tvende i Nærheden af hinanden liggende større Høie, kaldet Boelhøiene.

Den største af Boelhøiene, som er 276 Fod over Hævet¹⁾, blev i Syvaarskrigen med England afhenyttet som Baunhøi med en stadig 2 Mand stærk Vagt, som paa Omgang afgaves foruden af Tolne ogsaa af Nabsognenes Beboere, og er det sandsynligt, at en lignende Afbenyttelse i endnu tidligere Tider har givet disse Høie Navn af Boelhøiene. I Egnens Almuesprog kaldes nemlig en større Ild paa et Arnested endnu en „Bolung“, af den oldn. bolungr, en Bunke hugget Veed, Træstabel.

3. En forstyrret, rund Steensætning, S. V. for Gaarden i Nærheden af Hørmsted Sogneskjel, som oprindeligt har bestaaet af 6 store Stene.

4. I Nærheden af denne Steensætning findes en større Gravhøi, i hvis Omfang have staaet flere nu ødelagte Høie,

¹⁾ S. Manss Kort.

hvilke tilsammen have gaaet og endnu gaae under Benævnelserne Graasteenshøie.

Paa Matr. Nr. 17, af Tolne By:

1. 5 større Gravhøie, kaldet Storhøiene, lidt S. V. for Kirken.
2. Levninger af en, oprindelig af 7 store Stene bestaaende Steensætning, kaldet Røverstuen. Har formodentlig ogsaa været et Offersted.

Paa Matr. Nr. 16 a, Annexpræstegaarden:

1. Lidt S. for Kirken en større Gravhøi med Steensætning i Foden.
2. Lidt S. O. for denne en mindre Gravhøi.
3. S. V. for denne endnu en større do. og
4. Tvende mindre Gravhøie, kaldet Tvillinghøiene, lidt S. O. for den sidstnævnte.

Paa Matr. Nr. 1, Dahlgaard:

1. En mindre Gravhøi lidt N. for Boelhøiene.
2. En do. lidt N. O. for Boelhøiene.

II. Oplysninger om gamle Forhold.

Fra nogle lidt N. V. for Gravhøiene paa Dahlgaards Mark værende naturlige Høie, kaldet Strandhulsbakker, begynder et dybt Dalstrøg, som igjennem Dahl Skov gaaer mod N. O. heelt ned til Lavlandet, og Sagnet fortæller, at der „i gamle Dage“ skal have været Seilads op til Strandhulsbakker, ved hvilke skulde have været en Havn, og Terrainforholdene tale meget for, at dette ogsaa virkelig har været Tilfældet, medens Havet, som jeg har viist i min Beskrivelse af Gaardboe Sø, begrændsede Høilandet af Moesbjerg og Tolne Sogne.

Lidt S. O. for Tolne Kirke er en lille Dal, som kaldes Hovsig, hvilket tyder paa, at Kirken her, saaledes som i Reglen er Tilfældet, ogsaa har været opført ved, eller ialtfald i Nærheden af, Pladsen, hvor Stedets Hov har staaet. I Nærheden af Hovsigen er en anden Fordybning, kaldet Markedsdalen, hvilket Navn taler for, at Befolkningen ogsaa her, naar man har holdt Ting, som i Oldtiden skete paa de

samme Steder, hvor man dyrkede Guderne, har været talrigt samlet.

I Dværgetved By havde man, ligesom overalt i de større Landsbyer, i fordums Tid Byvedtægter 2: Bestemmelser for Byens Fællesanliggender, som for omtrent 70 Aar siden endnu bleve strængt overholdte. Det var saaledes en Bestemmelse, at f. Ex. Tørvegravning, Høslet og Kornhøst af samtlige Bymænd skulde begyndes paa een og samme Dag, som bestemtes af Grandfogden, der, naar han havde taget Beslutning om, at et Arbeide skulde paabegyndes, med Byhornet blæte Bymændene sammen og f. Ex. udraabte: „Imorgen begynde vi at slaae Hø!“ I Dværgetved skete disse Sammenkomster paa et gammelt, høit Dige, som endnu kaldes Volddiget og udgjør en Deel af en af Gaardenes Have-diger. Naar Sager skulde afgjøres, om hvilke der ikke havde Bestemmelse i Byvedtægterne, gik Grandfogden ligeledes op paa Volddiget og gjaldede i sit Horn til Grandstævne.

De Skader, som foraarsagedes af Byens Kreaturer, bleve noterede af en saakaldet „Knæpfoged“ ved at skjære en Hak 3: „Knæpping“ i en Kjæp eller Stok. De Bøder, som indkom for Forseelser mod Byvedtægterne, bleve bestandig drukne op, det vil sige, der blev indkjøbt Brændeviin¹⁾ for Pengene, som fortæredes af Bymændene i sluttede Sel-skaber, som i Reglen endte med Skænderi og Slagsmaal.

En i Byen endnu levende gammel Mand har fortalt, at han fra sine Drengaar kan erindre, at det engang kom til Slagsmaal imellem Knæpfogden og en anden af Bymændene som Følge af, at denne beskyldte hiin for at have givet ham for mange „Knæppinger“, og at Knæpfogden i dette Haand-gemæng brækkede sit ene Been.

I Nærheden af det gamle Volddige var en stor, dyb Dam, hvis Vand afbenyttedes saavel til Mennesker som Kreaturer, og turde det i culturhistorisk Henseende vist fortjene at omtales, at den Mand, som lavede den første Brønd i Dværgetved, hvilket skete for omtrent 150 Aar siden, blev udleet af de øvrige Bymænd som en Nar.

Navnet Dværgetved er sammensat af Dværge og Tved,

¹⁾ Før Opfindelsen af Brændeviin brugtes Øl, det saakaldte „Grædeøl“ (Graiøl).

og vise Terrainformerne ogsaa tydeligt, at Byen, som utvivlsomt er meget gammel, har været anlagt paa en Landspids, der oprindeligt har været omgivet med Vand. Saadanne Landtunger bleve herpaa Egnen i fordum Tid benævnedes Tved, hvilket er oplyst af flere Sandemændsbreve angaaende Skjelsætning i det 16de Aarhundrede¹⁾.

I de fleste Huse fandtes i ældre Tider ved Siden af Kakkelovnen en Art Stol eller Sæde, dannet af Leer, ovenpaa hvilket var anbragt en flad Granitsteen. Dette haarde Sæde, hvis Oprindelse maa tilhøre meget fjerne Tider, benævnedes bestandig Pall, af det oldnr. pallr. Ogsaa naar Ordet brugtes i bestemt Form, sagde man Pall, f. Ex. „sæt dæ opaa Pall“. Paa dette Sæde sad i Reglen den gamle Kone eller Mand i Huset, og for omtrent 30 Aar siden fandtes endnu flere Pall i Tolne Sogn. Siden ombyttedes Stenpallen med en lille Bænk af Træ, som bestod af et Par i Leergulvet nedrammede smaa Pæle, hvorpaa anbragtes et af to Fjæl dannet Bræt.

Det var først for lidt over hundrede Aar siden, at de mere velhavende Bønder herpaa Egnen kunde begynde at ombytte de gamle Leer- og Muursteenskakkelovne med Jernbilæggerovne.

Af de saakaldte Kakkelovnsbækkener, lavede af tyndt Messingblik med ophævede Figurer, som i ældre Tider vare almindelige hos velhavende Bønder, findes endnu enkelte i Sognet. I det sidste Aarhundrede have disse Bækkener, af hvilke de større kunde være 1 Al. i hver Kant, været anbragte som Prydelse over Kakkelovnen, og bleve de idetmindste pudsede blanke til hver Høitid. Det kan ikke betvivles, at disse Bækkener ere meget ældre end Kakkelovne af Jern; men om de ogsaa have været anbragte over Kakkelovne af Leer, vides ikke. Flere af disse Bækkener forestille historiske Billeder af Bibelen, og har jeg saaledes seet 2, af hvilke det ene forestillede de i 4de Mosebog 13—23 omtalte 2 Speidere, Israeliterne sendte ind i Canaans Land. Stykket fremviser nemlig 2 Mænd, som imellem sig bære en stor Vindrue paa en Stang. Et andet Bækken forestillede Syndefaldet.

Til at hensætte Kar og Potter i havde man i gammel

¹⁾ See ogsaa Ann. for nord. Oldkyndhed og Hist. 1868 p. 250.

Tid en egen Art toetages Skabe, lavede af tykke Egetræsplanker. Dette Møbel, som i Reglen var anbragt i Storstuen og kaldtes „Kaibænk“, Kande-bænk, var ikke saa ualmindeligt for 50 Aar siden, og enkelte Exemplarer kunde findes endnu.

Skaarupgaard, som tilforn har været en fri Herregaard, er nu en upriviligeret Gaard, som i Midten af forrige Aarhundrede hørte under Leerbek Hovedgaard og havde da 22 Tdr 2 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. Hartkorn og 3 Skpr. 1 Alb. Skovskyld. Denne Herregaard er oprettet af en Bondeby, der hed Skaarup, og som har ligget lidt Øst for Skaarupgaard, og skjøndt den saaledes forsvundne Byes Tiender paa den Maade faldt bort, vilde Eieren af Skaarupgaard dog, at Præsten, for at han, som der fortælles, ikke skulde bande ham, skulde have Tienden af Gaarden, hvilken ogsaa endnu svares med 4 til 5 Tdr. Korn af hvert Slags, hvorimod Konge- og Kirketienderne faldt bort af den nedlagte Byes Jorder.

Paa en til Skaarupgaard hørende Eng, som nu er opdyrket, fandtes, medens P. Møller for omtrent 20 Aar siden eiede Gaarden, endeel høie Tuer, som efter gamle Sagn skulle være Gravhøie over svenske Krigere, som i et Slag skulle være faldne der.

I et Tingsvidue, dateret 27de Juni 1580 paa et Sandemændstog angaaende Skjelsætning, eller ialtfald en Fornyelse af dette, imellem Tolne og Hørmested Sogne, omtales Tolne og Volstrup Skove, som nu ere ødelagte. Volstrup Skove omtales i Matriculen af 1662 som tilhørende Nørre Elkjær.

Paa mange af de gamle Skovbakker i Tolne Sogn forekomme meget hyppigt nogle temmelig store Huller, som øiensynlig ere gravede, og har den vel oplyste Martin Pedersen i Gaarden Bakken fortalt mig, at disse Huller, som fra umindelige Tider have gaaet og endnu gaae under Benævnelsen „Rovlshvoller“, efter gamle Sagn skulle være gravede i de Tider, man ikke kjendte Brugen af Metallerne, for at fælde Træer, hvilket dengang iværksattes ved at grave et Hul ved Roden af Træet og derpaa forbrænde Rødderne af samme, og for Rigtigheden af denne Antagelse taler ogsaa det Factum, at der i alle „Rovlshvollerne“ findes Spor af Trækul.

I Tolne Kirke, som tilhører Rundbuestilen, er en aaben

Begravelse — efter D. Atlas med 13 Liig — hvori er bisat en tidligere Eier af Leerbek og Skaarupgaard ved Navn Erik Rodsteen, som var Landsdommer i Viborg, hvor han ogsaa døde, men skulde efter Sagnet have ønsket at hvile i denne Begravelse¹⁾.

Kirkeklokken, som kan antages at være et Par Aarhundreder yngre end Kirken, har følgende Inscription: „Sancte Bartholomæe ac alii sancti orate pro nobis. 1484.“

III. Sagn.

1. Paa Dværgetved Byes saakaldte Østermark, som i Oldtiden, og ganske vist ogsaa langt ind i Middelalderen, har udgjort den østlige Deel eller Spidsen af den foran omhandlede Tved, mod hvis Nordside Havet øiensynlig i hin Tid har skyllet, findes i en lige Linie liggende store Bakker, kaldet Ringsbjergene. Imellem to af disse Bakker, som ere temmelig steile mod Nord, skal efter Sagn have været en Havn, og benævnes denne Indsækning endnu Ringsbjerg Havn. Den i min Beskrivelse af Gaardboe Sø meddelte Oplysning om, at der for omtrent to Aarhundrede siden i Dværgetved Mose er bleven opgravet et Skibsauker, taler for, at dette Sagn har en historisk Grundvold.

2. Engang i gammel Tid, fortæller Sagnet, kom der nogle Dværgefolk til Manden i Gaarden Bakken og bad om, at han for Betaling vilde overlade dem sin Storstue en vis Aften til deri at afholde et Gilde. I Førstningen vilde Manden ikke inklade sig derpaa; men da de lovede at betale ham meget godt derfor, indvilgede han deri, hvilket han ikke fortrød; thi da han, Dagen efter at Dværgefolkene havde holdt Gilde om Natten, gik ind i Storstuen, fandt han til sin Overraskelse Bordet rigeligt besat med sølvtøi, som de havde efterladt som Leie af Stuen, og fortælles der videre, at der for omtrent 50 Aar siden endnu fandtes flere Stykker af samme Sølvøi i Bakken.

3. Til Tolne Bjerg er knyttet et af de almindelige Sagn

¹⁾ Se D. Atl. V S. 266, 362.

om Bryllupper hos Nisser eller Ellefolk. Et Guldkruus, som afbenyttedes ved disse Bryllupper, blev stadig opbevaret hos Konen i Vester Tolne; men det kunde ikke sees af Nogen, end ikke af Konen selv.

Forøvrigt med Hensyn til Sagn fra Tolne Sogn henvises til Prof. S. Grundtvigs „Danske Folkeminder“ (1861) p. 142, 143, 144.
